

Tıbb-ı Nebevî’de Tıbbî Etik

THE MEDICAL ETHICS IN THE PROPHETIC MEDICINE

Ayhan TEKİNEŞ*

*Yrd.Doç.Dr., Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis AD Öğretim Üyesi, SAKARYA

Özet

Bu çalışmada tıbbi etik öncelikle İslam tıp tarihi esas alınarak tarihsel açıdan tedkik edilmiştir. Bu dönemde yapılan konuyla ilgili çalışmalar tanıtılmıştır. Daha sonra tıbbi etik, hadisler ışığında incelenmiştir. Bu kısımda daha ziyade genel ilkeler üzerinde durulmuş, tıbbi etik, hadislerdeki genel etik ilkeler çerçevesinde incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Etik, Tevhid, fitrat, Çevre, Bütünlük, Kolaylık, Emniyet, Koruma, Şefkat

T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2003, 11:75-90

Summary

In this study, medical ethic has been investigated on the basis of medical history of Islam. We introduce several words regarding to this topic. Then, we deal with the medical ethics in the light of Prophetic tradition. In this part, we mainly focus on general principle together with the nation of medical ethics in the frame-work of Prophetic tradition.

Key Word: Ethic, Creation, Ecology, Integrity, Facility, Safety, Protection, Compassion

T Klin J Med Ethics, Law and History 2003, 11:75-90

Tıp diğer fen bilimleri ile birlikte on dokuzuncu yüzyıldaki hâkim pozitivist düşüncenin etkisiyle din, felsefe ve benzeri manevî unsurlardan arındırıldı. Tıp ve biomedizin tamamen pozitivist aklın sınırlarında kalınarak geliştirildi. Halbuki tıbbın ana konusu olan hastalıkların teşhisi ve hastanın tedavisi, tıp teknikleri ve fen bilimleri ile sınırlı bir olgu değildir. Zira insan beden ve ruhuyla bir bütündür. Bazı hastalıklar, fizikî olduğu kadar sosyal, psikik ve ruhla alakalıdır, yani psikosomatiktir. Tıbbın psikoloji ve sosyolojiyi ihmal etmesi bir eksiklik olduğu gibi, din gerçeğini ihmal etmesi de ciddi bir eksikliktir. Son yıllarda tıp etiği alanında yapılan çalışmalar, bu eksikliğin hekimler tarafından da fark edildiğini göstermektedir.

Tıp etiği, bir meslek etiğidir. Meslek etiğini, uygulamalı etik şeklinde nitelendirmek mümkündür. Meslek etiği, genel etik ilkelerin belirli yaşam ve eylem alanlarına uygulanmasıyla ortaya çıkan özel ve somut bir etikdir (1). Her meslek faaliyetinin kendine mahsus bir etiği olmaması imkansız-

dır. Durkheim bunu “Bir birinden ayrı ne kadar meslek varsa o kadar da ahlâk vardır” sözleriyle ifade etmiştir. Ona göre her sosyal faaliyetin kendine mahsus bir ahlâk disiplinine ihtiyacı vardır (2).

Tıp alanında sağlanan teknik ilerleme ve yenilikler, tıp etiğinin son yıllarda yeniden önem kazanmasına neden olmuştur. Tıpta tanı ve tedavideki ilerlemeler, etik cevaplar gerektirmektedir. Bu etik cevapları ve hekimlerin riayet etmesi gereken normları, tıp kendisi üretememektedir. Tıbbın etik alanında ihtiyaç duyduğu normların bir kısmı hukuk, diğer bir kısmı da din ve ahlâk alanına girmektedir.

Tıp, her ne kadar kendi gerçekliği ve dinamiğine sahipse de toplumun ve kültürün bir parçasıdır. Zira tıp toplumun ortaya koyduğu yerleşik değerlere dayanmaktadır. Almanya’da tıp etiği alanındaki araştırmalarıyla tanınan Prof. Dr. Engelhardt, konuyla ilgili eserinin Türkçe çevirisi için yazdığı önsözde “Tıp yalnızca bir fen bilimi değil, aksine insanı bedensel-ruhsal bir birim ola-

rak ele aldığı için, daima manevi bir bilimdir. Tıp etiği tüm globalleşmeye karşın, tıbbî tedavi ve araştırmanın uygulandığı her ülkenin kültürü, gelenekleri, dinî yönelimi ve hukuksal yapısına bağlıdır. Bu nedenle evrensel ve yöresel boyutlar, daima birbiri ile ilişkilendirilip bir dengeye kavuşturulmalıdır” demektedir (3).

Tıp etiği, uygulamada hekimin sıkça karşısına çıkan problemlere yanıtlar aramaktadır. Bu yönüyle hekimin sık ihtiyaç duyduğu hususlardan birisidir. İçinde yaşadığımız yüzyılda hastalıkların çeşitlenmesi, kültürler arası etkileşim ve globalleşme gibi etkenlerle hasta-hekim ilişkileri son derece değişmiştir. Hekimlerin farklı kültür ve milletlere mensup hastalarla diyalogu, özellikle Batı ülkelerinde, sıkça karşılaşılan bir durumdur. Bu gibi durumlarda hastanın inançlarının, sosyal ve kültürel çevresinin bilinmesi hastanın tedavisinde ve rehabilitasyonunda son derece önem arz etmektedir.

Tıp etiği yakın zamanlara kadar daha çok tıp tarihi bölümlerinde tarihsel bir perspektifle incelenmiştir. Son yıllarda artan önemiyle birlikte başlı başına akademik bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır. Amerika’da yetmişli yıllardan itibaren tıp etiği dersleri, hekimlik eğitiminin vazgeçilmez bir unsuru haline gelmiştir. Üniversitelerde bioethik bölümleri tesis edilmiş, 1980 yılının başlarından itibaren de hemen hemen bütün tıp fakültelerinde tıp etiği dersleri verilmeye başlanmıştır. Modern gen teknolojilerinin kazandığı başarılarla birlikte tıp etiğinin yanında bioethik kavramı da gündeme gelmiştir. Bioethik, yalnızca insan hayatını değil kainattaki bütün canlıların hayatını ele almayı hedeflemiştir (4). Almanya’da tıp etiği konusundaki çalışmaları yönlendirmek için 1988 yılında Tıpta Etik Akademisi (Akademie für Ethik in der Medizin) kurulmuştur. Bunun yanında tabib odalarında ve tıp fakültelerinde özel etik kurullar tesis edilmiştir (5).

Batı ülkelerinde Kilise ve İlahiyat fakültelerinin desteğiyle tıbbî etik konusunda ilmî toplantılar ve araştırmalar yapılmaktadır (6). Bu çalışmalarda daha ziyade kürtaj, organ nakli, ötenazi ve AIDS gibi popüler konular ele alınmaktadır. Son yıllarda

gen teknolojisinin ilerlemesiyle birlikte biomedizin alanındaki çalışmalar ve embriyo araştırmaları da tıbbî etiğin önemli tartışma alanlarından birisi haline gelmiştir. Tıp ahlâkının anılan aktüel konuları üzerinde ayrıca durulması gereken hususlardır. Bu makalede önce klasik dönem İslâm literatüründe tıbbî etiğin nasıl algılandığı üzerinde durulmuş, daha sonra, bu anlayışın kökenini belirlemek amacıyla, hadis-i şerifler incelenerek ilgili hadislerin ortaya koyduğu meslek ahlâkı konusundaki ilkelerin tıp özelinde araştırılması ve örnekendirilmesi hedeflenmiştir.

1. Tarihçe

Hekimlerin tıbbî bilgi ve deneyim yanında bir kısım ahlâkî kurallara uyması gerekmektedir. Tıp geleneğine sahip bütün kadim kültürlerde hekimlerin uyması gereken kurallar üzerinde durulmuştur. Antik uygarlıklardan Sümerler’de hekimlerin uyması gereken kanunlar bulunduğu, Asurlular’da ve eski Hind kültüründe hekimlerin Hippokrat andının benzeri bir ant ile mesleğe başladıkları bilinmektedir (7). Eski Yunan’da milattan önce IV. yüzyılda yaşamış filozof Heraklit’in talebelerinden Hippokrates’in (ö. M.Ö.375) Yunan Tanrıları’na seslenerek başladığı “Hipokrat Yemini” tıp ahlâkı ile ilgili bilinen en eski metinlerden birisidir. Bu ant, başlangıcı Allah adına yemine dönüştürülerek *Kitâbu’l-Ahd* adıyla Arapçaya tercüme edilmiş ve geçmişte İslâm ülkelerindeki tıp eğitiminde bu yeminden yararlanılmıştır. İbn Ebî Useybi’a (ö.668/1270), *Kitâbu’l-Ahd*’ın tıp öğrencileri için yazıldığını, tıp öğrencilerinin bu ilkelere uyması ve muhalefet etmemeleri gerektiğini vurgulamıştır (8). Tıbb-ı Nebevî yazarlarından ünlü hadisçi Zehebî (ö.748/1374), Hippokrat yeminini “Hekime nasihatler” başlığı altında nakletmiştir. Zehebî’nin naklettiğine göre yemin “Tabib Allah’tan korkmalı, Allah’a itaat etmeli, Allah için hayırhah olmalı” cümleleriyle başlamaktadır. Bitiş cümlesi ise “Tabib, Allah’a yakın olmalıdır” şeklindedir. Bu ifadeyi naklettikten sonra Zehebî, Hippokrat’ın Müslüman olmadığını hatırlatır (9). Anlaşıldığı kadarıyla başlangıç kısmı tamamen İslâm inancına uygun hale getirildiği halde, Zehebî, son cümleyi dini açıdan uygun bulmamıştır. Metnin tercümesi filozoflar tarafından yapıldığından dolayı, muhte-

melen bu son cümle onların görüşünü yansıtır biçimde ifade edilmiş, ya da metne eklenmiştir.

Bergamalı ünlü hekim Galenos'un (ö.199) *Hoti Ho Aristos Hiatros Kai Filoşofos* (Erdemli bir hekimin filozof olması gereklidir) adlı eseri Abbasiler döneminde Arapçaya tercüme edilmiştir (10). Bunun yanında eski Çin'de milattan sonra VII. yüzyılda yaşamış taoist hekimlerden Sun Simiao'nun tıbbî tavsiyeleri ve XV. yüzyılda yaşamış Gong Tingxian tarafından belirlenen "hekimlerin uyması gereken on kural ve hastaların uyması gereken on kural" tıbbî etik anlayışının bütün kadim kültürlerde bulunduğunu gösteren örneklerdir (11).

İslâm'da tıp, diğer bir çok ilim gibi, Kur'an-ı Kerim'e dayanmaktadır. İlk tıbbî pratikler ise Peygamberimiz'in (s.a) uygulamaları ve tavsiyeleri ile ortaya çıkmıştır. Kur'an'ın tıpla ilgili âyetlerine ve Hz. Peygamber'in tıpla ilgili hadislerine "tıbb-ı Nebevî/Peygamber tıbbı" denilmiştir. Hadis kitaplarında "Kitâbu't-tıbb" adlı bölümlerde ve "tıbb-ı Nebevî" adlı müstakil eserlerde tıbb-ı Nebevî ile ilgili âyet ve hadislerle ulaşmak mümkündür (12). İslâm bilginlerine göre Peygamber'in (s.a) tıpla ilgilenmesinin temel sebebi, peygamberlerin gönderilmesinin gerçek gayesi olan dünya ve ahiret saadetine temin edilmesinde insanların beden sağlığına ihtiyaç duymalarıdır. Allah'ı, yaratılışı ve kâinattaki kanunları bilmek bütün ilimlerin ana konusu, temel hedefidir. İnsanlar arasında söz konusu hususları en iyi bilenler ise peygamberlerdir. O halde onların tıpla ilgilenmesi ve tıpla ilgili verdikleri bilgilere güvenilmesi gerekmektedir (13).

İslâm bilginleri, genel olarak, ahlâkla ilgili konuları "edeb" kavramı altında ele almışlardır. Edeb, bir toplumda örf, adet ve kural halini almış iyi tutum ve davranışlar veya bunları kazandıran bilgilerdir" şeklinde tanımlanmıştır. Edeb, sonraki nesiller için birer kural olan gelenekler (sünnet) anlamını da ifade etmektedir (14). Bu anlamıyla "edeb" kavramı ahlâkın yanında örnek alınması gereken mesleki davranış biçimlerini de ifade etmektedir. Bu nedenle devlet başkanları, kadılar, katipler gibi çeşitli meslek gruplarının uyması gereken ilkeleri belirlemek amacıyla "edeb" kitapları telif edilmiş; hekimlerin uyması gereken kural-

lar da "Edebü't-tabîb" adlı müstakil eserlerde ele alınmıştır (15). Tıpla ilgili hadisler "Kitâbu't-tıbb" bölümlerinde ele alındığı için, hadis kitaplarındaki "Kitâbu'l-edeb" bölümlerinde yalnızca genel ahlâkî konulara temas eden hadislerle yer verilmiş, meslek ahlâkı üzerinde durulmamıştır. Öte yandan hadis kitaplarındaki "Kitâbu't-tıbb" bölümlerinde de doğrudan tıp ahlâkı incelenmemiştir. Ancak konunun ele alınışı itibarıyla tıp etiğini ilgilendiren bazı başlıklar bulunmaktadır. Hadisçiler içinde özellikle Tirmizî'nin (ö.279/892) *el-Câmi'u-sahîh (Sünen)* adlı eserindeki tıp bölümünü ahlâkî bir perspektifle düzenlediği ve başlıklandığı müşahede edilmektedir. Mesela, "Hastalarınızı yeme içmeye zorlamayın konusundaki hadisler babı", "Sarhoşluk veren şeylerle tedavinin mekruh olması babı", "Rukye ile tedavinin mekruh olması babı", "Rukye ile tedaviye izin verilmesi babı" (16).

Muhtemelen hicrî dördüncü yüzyılın başlarında yaşamış ünlü hekimlerden İshâk b. Ali er-Ruhâvî, doktorların uyması gereken kurallarla ilgili *Edebu't-tabîb* adlı bir eser telif etmiştir (17). O, Aristo, Sokrat, Hippokrat ve Galenos gibi kadim ulemanın tıp konusundaki görüşlerini yirmi ana başlık altında bir araya getirmiştir. Hatta yer yer Hippokrat'ın ünlü yemini ve bu yemine Galenos'un yazdığı şerhten cümleler nakletmiş ve bu sözleri izah etmiştir (18). Bu hususu eserinin girişinde "Eski bilginlerin sözlerinden, faziletli insanların edeplerinden tıbbî tavsiyeler derledim" (19) diyerek dile getirmiştir. Ruhâvî, doktorlarda ahlâkî erdemler bulunması gerektiği fikrini Aristo'nun "Hâkimler (kâdı, yönetici), asil olmalı, âlim olmalı, kötülüklerden sakınmalı ve aceleci olmamalı" sözüne dayandırır. Ruhâvî'ye göre, hâkimler insanların malları ile ilgili hususlarda tasarruf etmekte, doktorlar ise bedenler ve nefisler konusunda hükümler vermektedir. Ticaretle ilgili hususlarda yetkili olan hâkimlerde bu nitelikler aranacaksa, doktorlarda öncelikle aranması gerekmektedir (20).

Ruhâvî, bu eserinde "Tabibin öğrenmesi uygun olan edebî ilkeleri, kişiliğinde bulunması gereken ahlâkî güzellikleri, yapması lüzumlu işleri ve hastaya nasıl davranması gerektiğine dair bilgileri" toplamıştır (21). Kitabın ilk babı "Hekimde bulunması gereken emniyet ve itikâd (ilkeleri); heki-

min ahlâkını güzelleştirecek edepler” başlığını taşımaktadır. Müellif, hekimin güvenilir olması için, öncelikle sahih bir inanca sahip olması gerektiğini belirtmiş ve bu itikâdî ilkeleri onun güvenilirliği (emânet) için gerekli görmüştür. Ona göre hekim öncelikle şu üç esasa inanmalıdır:

“1. Hekim, Allah’ın birliğine, kâinatın yaratıcısının O olduğuna, her şeye gücünün yettiğine, her şeyi hikmetle ve belirli bir gaye ile yarattığına, hayatı verenin ve öldürenin O olduğuna, hastalığı ve şifayı O’nun yarattığına inanmalıdır...”

2. Hekim, Allah Teâlâ’ya gerçek bir sevgiyle itaat etmelidir...

3. Allah Teâlâ’nın insanlara elçiler gönderdiğine inanmalıdır. Onlar, Allah’ın insanlara yararlı hususları öğretmek üzere gönderdiği peygamberlerdir. Zira akıl, peygamberler gönderilmeseydi insanların hayrına olan iyi ve güzel hususların (salah) hepsini bilemezdi...” (22).

Edebü’t-tabîb’in ikinci başlığı hekimin tıp konusunda bilmesi gereken temel tıbbî bilgilere ayrılmıştır. Kitap içinde oldukça uzun olan söz konusu bölüm, kitabın üçte birinden fazladır (23). Bu durum onun eserini hekimler için temel tıbbî bilgilerin öğrenileceği bir tıp el kitabı, hatta hekimlerin imtihan edileceği bilgileri içeren hekimliğe giriş kitabı şeklinde tasarladığını göstermektedir. Nitekim o, ilerleyen bölümlerde hekimlerin imtihan edilmesi meselesini müstakil bir başlık altında incelemiştir. Tıp etiği konularıyla temel tıp bilgisi konularını birlikte ele alması onun, hekimler için tıp bilgisinin yanında meslek etiğini aynı derecede lüzumlu gördüğünü ortaya koymaktadır. Hekimde bulunmaması gereken ahlâkî özellikleri ise üçüncü bölümde ele almıştır. Ona göre “hekim, kindar, hasetçi, aceleci, çabuk usanan, kibirli ve menfaatçi olmamalı, aksine günahları bağışlayan, insanlara müsamahalı, ağırbaşlı, anlayışlı, yumuşak huylu, mütevazi, iyilik yapmada istekli, kanaatkâr, övüldüğü zaman sevinen, günahlara karşı iffetli, iç ve dış temizliği mükemmel bir insan olmalıdır” (24). Zira Allah âdildir, hiç kimseye haksızlık yapmaz, yaptıkları iyiliklere göre insanlara muamele yapar, “öldüren öldürülür, başkalarını fakir bırakan kendisi de fakirliğe düşürülür, başkalarının hastalanma-

sına sebep olan kendisi de hastalığa duçar olur, aldatan aldatılır...” (25). Yine ona göre hasta ziyaretçileri hastanın yanında uzun oturmamalı, hastanın yanına temiz elbiseler giyerek ve güzel kokular sürerek gitmelidirler. Zira onların bu güzel durumu hastanın psikolojisini güçlendirir. Hasta, onların durumuna bakarak kendini onlara benzetmeye çalışır, bu istek de hastanın çabuk iyileşmesine yardımcı olur (26). Görüldüğü gibi Ruhâvî, yalnızca öğüt vermekle yetinmemiş, sebeplerini de zikrederek, ahlâkî öğütleri kimi zaman dinî kimi zaman da aklî açıdan temellendirmeye çalışmıştır.

Ruhâvî’nin eserinin konu başlıkları incelendiğinde tıp etiğinin temel meselelerine temas edildiği görülmektedir. Bu başlıklardan bir kısmı şöyledir: “Hekim ilaç çeşitlerini ve ilaçların nasıl bozulduğunu bilmeli”, “Hasta ziyaretçilerinin uyması gereken kurallar (âdâb)”, “Hekimlik mesleğini her önüne gelenin yapmaması, yalnızca yaratılış ve ahlâk bakımından uygun kişilerin hekim olması”, “Hekimlerin imtihan edilmesi” ve “Hekimlere ve hastalara zarar verdiği halde, halkın alışkanlık haline getirdiği kötü âdetler”.

Yine bu dönemin ünlü hekimlerinden Ebû Bekr Muhammed b. Zekerriyya er-Râzî’nin (ö.320/932) tıp konusundaki tavsiyelerini içeren bir risalesi *Ahlâku’t-tabîb* adıyla neşredilmiştir (27). Râzî, eski Yunanlı hekimlerden Hippokrat ve Romalı hekimlerden Galenos’un eserlerinden yararlanmış ve yer yer de onlara atıflar yapmıştır (28). Bu tavsiyeler arasında hekim, kadın hastalarının güzelliğine bakmamalı, hastalarına karşı şefkatli davranmalı, sırlarını ifşa etmemeli ve hastasının yanından ayrılmamalı (29) gibi tıp etiği ile ilgili klasikleşmiş ilkeler bulunduğu gibi hekim Allah’a karşı ihlaslı olmalı, Allah’a tevekkül etmeli, kendini beğenmişlikten sakınmalı, mütevazi davranmalı ve içki içmemeli gibi dinî içerikli tavsiyeler de bulunmaktadır (30). Râzî’nin ahlâk-tıp ilişkisini ele aldığı eserlerinden birisi de *et-Tıbbu’r-rûhânî* adlı kitabıdır. O, bu eserinde ahlâkî bozuklukların nasıl tedavi edileceğini anlatmıştır (31). Râzî, tedavide hastanın inancının dikkate alınması gerektiğini belirtmiştir. Ona göre ahirete inanan bir insan ile ahirete inanmayan bir insanın tedavisinde hekim farklı davranmak zorundadır (32).

Hekimlik mesleğinin belirli kurallara bağlanması ve hekim adaylarının imtihan edilmesi ilk defa Abbasî halifelerinden el-Muktedir tarafından 319/931 yılında yayınlanan ferman ile resmîyet kazanmıştır (33). Daha sonraki dönemlerde hastanelerin yaygınlaşması ile birlikte bu süreç hızlanmış; tıp eğitimi ve doktorluk mesleği bir takım kurallara bağlanmış, bu kuralları uygulamak ve denetlemek için “ihtisâb” kurumundan yararlanılmıştır. Muhtesipler, diğer meslek erbabını denetledikleri gibi hekimleri de denetlemişlerdir. Nitekim Eyyübîler döneminde yaşamış çeşitli şehirlerde kâdılık da yapmış ünlü bilginlerden Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî (ö.589/1193), *Nihâyetü'r-rütbe fî talebi'l-hisbe* adlı eserinde, söz konusu dönemde hekimlerin nasıl denetlendiklerini ve nelerden imtihan edildiğini anlatan bilgiler vermektedir (34). Şeyzerî, bu küçük hacimli eserinde 34 meslek grubu hakkında bilgiler vermektedir. Bu meslekler içinde eczacılar, hayvan hekimliği ve kan alıcılar gibi tıpla yakından ilgili mesleklerin yanında “Doktorlar” başlığıyla müstakil bir bölüm de bulunmaktadır. Bu bölüme bir doktorun bilmesi gereken tıbbî hususları sıralayarak başlayan müellif, “Bu anlatılanları bilmeyen birinin hastayı tedaviye kalkışması ve hastaya ilaç vermesi helâl değildir” der (35). Ona göre doktor, önce hastaya, hastalığın sebebini, neresinin hasta olduğunu ve hastalığa sebep olabilecek ne tür şeyler yaptığını sormalıdır. Sonra hastaya verdiği ilacın terkibine neleri ne ölçüde kattığını ve hastaya bu ilaçtan ne miktar verilmesi gerektiğini bildiren bir reçete yazarak hastanın yakınlarına bırakır. Hastanın vefatı ya da iyileşmemesi durumunda doktorun tedavi konusunda bir ihmali olduğu düşünülürse, hastanın yakınları, bu reçeteyi şehirdeki en meşhur doktora götürerek tedavinin doğru yapıp yapılmadığını kontrol ettirirler. Şayet doktorun bir ihmali olduğu belirlenirse doktor hasta yakınlarına tazminat öder (36). Doktorların doktorluk yapmasına doktorlar karar verirler, muhtesipler denetlerler. Doktor adaylarının göz hastalıklarında hangi kitaptan, kırıklar konusunda hangi kitaptan ve cerrahîde hangi kitaptan imtihan edileceği belirlenmiştir. Şeyzerî, bu kitapların adlarını nakleder; ayrıca anılan branşlarda kullanılacak tıbbî aletleri zikreder, tedavi

yöntemleri hakkında bilgiler verir (37). Şeyzerî, muhtesibin bu imtihanları başaran doktor adayı ile Hippokrat sözleşmesi (andı) ile sözleşme yapması gerektiğini naklederek, Hippokrat andının metnini nakleder. Daha sonra bütün bu sorumlulukları yerine getiren doktorların uygulama esnasında yanında bulunması gereken tıbbî aletleri sıralar (38). Şeyzerî'nin naklettiği bu bilgiler dikkate alındığında o dönemde tıp ilmine son derece önem verildiği, hekimlerin ciddi bir şekilde denetlendikleri anlaşılmaktadır. Hekimlerin hukukî sorumlulukları ile ilgili hususlar ise bilindiği gibi kâdılar tarafından takip edilmiş; tabiblerin neden olduğu cezaî durumlar fıkıh kitaplarında ele alınmıştır (39).

Tıbb-ı Nebevî müellifleri tıp etiği hakkında tafsilatlı açıklamalarda bulunmamışlar, ancak tamamen de ihmal etmemişlerdir. Bu konulara kısaca temas etmekle yetinmişlerdir. Zira bu kitaplar daha ziyade halkın bilgilendirme maksadıyla kaleme alınmıştır. Tıbb-ı Nebevî yazarlarından İbn Kayyim el-Cevziyye (ö.751/1350) “Kim tıbbî bilmediği halde hekimlik yaparsa hastaya verdiği zararı tazmin eder” (40) hadisini hem dil hem fıkıh hem de meslek etiği açısından açıklamıştır. Ona göre uzman (hâzık) bir hekimde yirmi nitelik bulunmalıdır. Onun üzerinde durduğu nitelikler daha ziyade meslekî uygulamalarla ilgilidir. İbn Kayyim'e göre hekimlerin taşıması gereken özellikler şunlardır:

1. Hastalığı doğru teşhis etmeli.
2. Hastalığın sebebini araştırmalı.
3. Hastanın hastalığa direncini bilmeli. Hastalığı ilaçsız yenebilecek hastalara ilaç vermemeli.
4. Hastanın vücut yapısını (mizâc) bilmeli.
5. Vücutta hastalık neticesinde ortaya çıkan yeni vücut yapısını (mizâc) bilmeli.
6. Hastanın yaşını bilmeli.
7. Hastanın alışkanlıklarını bilmeli.
8. Mevsim özelliklerini bilmeli.
9. Hastanın memleketinin mevsim özelliklerini bilmeli.
10. Hastalık zamanında havanın durumunu bilmeli.
11. Hastalığa uygun ilaçları araştırmalı.

12.İlaçların kuvvetini ve hastanın durumuna uygun dozajı araştırmalı.

13.Tedavinin hasta üzerindeki yan etkilerine dikkat etmeli.

14.En kolay tedavi şeklini tercih etmeli.

15.Tedavisi mümkün olmayan hastalıklarda hastayı oyalamamalı.

16.İlacın terkiğini kontrol etmeli.

17.Kalp ve ruh hastalıklarını bilmeli.

18.Hastaya şefkatli davranmalı.

19.Tedavide manevî (İlâhî) ilaçlardan ve moral verici tedavi yöntemlerinden yararlanmalı.

20.Bütün doktorların muhakkak uyması gereken şu temel ilkelere uymalı.

a. Mevcut sıhhat durumunun korunması. Hastaya zarar verilmemesi.

b. Kaybedilen sıhhatin yeniden kazanılmasına çalışılması.

c. Mümkün ise hastalığın tamamen ortadan kaldırılması.

d. Hastalığı tamamen ortadan kaldırmanın mümkün olmadığı durumlarda hastalığın azaltılması.

e. Daha büyük zarardan kurtulmak için en az zarar veren tedavinin tercih edilmesi.

f. En faydalı iki tedaviden en kolay ve hafif olanıyla en yüksek faydanın temin edilmesine çalışılması (41).

İslâm bilginlerinin hekimlerde bulunmasını tavsiye ettikleri ve gerekli gördükleri niteliklerin bir çoğu, Hippokrat yemininde ve bu yemine Galenos'un yazdığı şerhte karşımıza çıkmaktadır. İslâm bilginlerinin tıp etiği konusunda ortaya koydukları ilkelerin bir kısmının Yunan ve Roma tıbbında hatta eski doğu kültürlerinde bulunması onların değerini ortadan kaldırmaz. Zira İslâm tıp geleneğinin, tıp ilmine uygulama ve kuram açısından ne derece büyük katkılar yaptığı bilinmektedir. Müslümanlar, tıp ilminin başlangıcının ilk Peygamberlere (a.s) indirilen vahye dayandığını, gerçek kaynağının İlâhî olduğunu kabul etmişlerdir. Bu nedenle de tıpla ilgili bilgileri diğer milletlerden aktarmakta bir sakınca görmemişlerdir. Ancak onlar, diğer kültürlerden istifade etmeye önem

verdikleri gibi, bu bilgilerin Kur'an ve Sünnet'e uygunluğuna da özen göstermişlerdir. Nitekim Hippokrat yeminini Arapça'ya tercüme ederken İslâm'a uygun olmayan kısmını değiştirmişler, ona İslâmî bir hüviyet kazandırmışlardır. Bunun yanında onlar, dinî metinlerin yol göstericiliğinde kendi bilgi birikimleri ve tecrübeleriyle bir kısım yeni ilkeler belirlemişler, eski ilkelere yeni formlar vermişlerdir.

2. Tıbb-ı Nebevî'de Tıp Etiğinin Temel İlkeleri

Ahlâk ile din arasında sıkı bir birliktelik bulunmaktadır. Dine dayanan ahlâk ilkelerinin inançlı insanlar üzerinde daha etkin olduğu bilinen bir gerçektir. Peygamberler, ahlâkî normların belirlenmesinde ve bu normların uygulanmasında örnek davranışlar sergilemişlerdir. Müslüman hekimlerin geçmişte meslekî çalışma ilkelerinin tespitinde ve şahsî ahlâk anlayışlarının oluşmasında Hz. Peygamber'den etkilendikleri açıktır. Bu nedenle onlar, geçmiş medeniyetlerden yaptıkları tercümelerde, farklı kültürlerden edindikleri tıbbî tecrübelerde inançlarına uygun değişiklikler yapmayı görev bilmişlerdir. Ancak yine de farklı kültür havzalarının İslâm tıbbını hatta az da olsa tıbb-ı Nebevî eserlerindeki yorumları etkilediği açıktır. Bu nedenle hadis kitaplarında yoruma tabi tutulmadan tasnif edilmiş hadisleri esas almanın daha uygun olacağı düşünülmüş; tıbbî etiğin Nebevî temelleri bu çerçevede incelenmiştir.

İslâm bilginlerine göre Peygamber'in (s.a) esas görevi insanlara Allah'ı tanıtmak ve O'nun emirlerini bildirmektir. Resûlullah'ın (s.a) tıpla ilgili hadisleri ise dinî emirleri tamamlayıcı nitelikte oldukları için önemlidir. İnsanların ihtiyaç duymalarından dolayı tıba önem verilir, ihtiyaç bulunmadığında bütün çabayı kalplerin arındırılmasına ruhların terbiyesine sarf etmek gerekmektedir. Dinin asıl gayesi kalplerin ve ruhların terbiye edilmesi, kalp ve ruhlardaki hastalıkların tedavi edilmesidir. Kalp ve ruh ıslah edilmeden beden sağlıklı olması bir anlam ifade etmez (42). Bu anlayış bazılarının tıp ve fen bilimlerini ihmal etmesinin temel sebeplerinden birisidir. Halbuki ibadetlerin ve dinî sorumlulukların yerine getirilmesi

beden sağlığıyla yakından ilgilidir. Sağlık olmadığı zaman bir kısım dinî vecibeleri yerine getirme imkanı ortadan kalkmaktadır. Öte yandan yukarıda naklettiğimiz görüşte belirtildiği gibi hastalıkları ruh ve beden hastalıkları şeklinde ikiye ayırmak, muhtemelen zaruretten kaynaklanan bir sınıflandırmadır. Bedende ortaya çıkan hastalıkların insanın kalp ve ruhuyla alakası bulunduğu gibi bedendeki rahatsızlıkların da ruhu etkilediği bilinmektedir. Ayrıca tedavi değerden arınmış basit bir işlem değildir. Tedavi edenin, hasta üzerinde bir kısım manevî etkileri olabileceğini unutmamak gerekir. Bu nedenle olsa gerek ki “Tedavi eden, (hasta üzerinde) hak ve salahiyet sahibidir” sözü meşhur olmuştur (43).

a. Tıbbın Manevî Boyutu ve Tevhid İlkesi

Müslüman âlimler, tıp ilminin başlangıç ilkelerinin vahiy yoluyla insanlara bildirildiğini ifade etmişlerdir. Peygamberlere (a.s) vahiyle temel ilkeleri bildirilen tıp, daha sonra tecrübe, gözlem ve kıyasla geliştirilmiş; böylece tıbbî bilgiler çoğalmış, tıp ilmi ortaya çıkmıştır (44). Bu görüş, yalnızca Müslümanlar tarafından dile getirilmemiş, Hristiyanlar hatta putperest Romalı hekimler tarafından da benimsenmiştir. Meselâ İslâm öncesi dönemin ünlü hekimlerinden Romalı Galenos, “Tıp sanatı Allah Teâlâ’nın öğretmesiyledir, O’nun bağışdır, insanoğluna O’nun bir lütfudur” sözleriyle tıbbın kaynağının İlâhî olduğunu ifade etmiştir (45). Keza Peygamber (s.a), bir hadislerinde tavsiye ettiği bir yiyeceğin “Kendisinden önce yetmiş Peygamber tarafından övüldüğünü” bildirmektedir (46). Bu ifade geçmiş peygamberlerin ümmetlerine şifalı bitkiler konusunda bilgi verdiğini bildirdiği gibi, bu bilgilendirmenin peygamberlik vazifesiyle bağlantısını da kurmaktadır. Şurası bir gerçektir ki din ile tıp bütün kadim geleneklerde sürekli beraber olmuşlardır. Hatta tıbbî felsefenin içinden çıkararak tıbbî ilk defa bir ilim hüviyetinde ele aldığı öne sürülen Hippokrat’ın ünlü yemininde bile bu birlikteliği müşahade etmek mümkündür. Yeminin başlangıcında sağlık tanrılarına yemin edilmesi, tıbbî etiğin Tanrı’ya bağlı dinî bir karakter arz ettiğini göstermektedir. Bu nedenle bazı tıp tarihçileri, Hippokrat yeminin-

deki etik kuralların kökeninin Hippokrat öncesi döneme ait olduğunu söylemektedirler (47).

Hadisçiler, tıp hadislerini derledikleri bölümlere “Allah Teâlâ, hastalığı ve devasını indirmiştir” (48) hadisini zikrederek başlamışlardır. Şüphesiz bu bilinçli bir tercihtir. Zira söz konusu hadis tedavi olmanın meşruluğunu pekiştirdiği gibi “hastalık ve deva”nın her ikisinin de Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını bildirmektedir. Bu ontolojik yakınlık, hastalık ve devanın birlikte, aynı seviyede ele alınması gerektiği sonucunu doğurmaktadır. Nitekim “hastalığın Allah’ın kaderiyle olduğunu” öne sürerek tedavi olmak istemeyenlere Peygamber (s.a) “Tedavi ile iyileşme de Allah’ın kaderidir” diye cevap vermiştir (49). Hastalığın yaratılmış olması keyfiyeti hastalığı bir yokluk, vücudun tabii şeklinin kaybolması şeklinde algılayan klasik yaklaşımın (50) isabetli olmadığını ortaya koymaktadır. Hayat ve ölüm ilişkisinde olduğu gibi sağlık ve hastalığın da bizatihi varlığı bulunmaktadır.

Peygamber’in (s.a) hastalığın ve devanın Allah Teâlâ tarafından indirildiğini bildirmesi, tıp ilmine daha başlangıçta manevî bir boyut kazandırmaktadır. Tıp hadislerinin bu manevî boyutunu gören bazı araştırmacılar, tıbb-ı Nebevî yazarlarının veya muahhar dönem bilginlerinin, söz konusu manevîleştirme çabalarını tıbbı itibar kazandırmak için yaptıklarını öne sürmüşlerdir (51). Halbuki tam aksine tıbb-ı Nebevî müellifleri, tıp hadislerine tıbbî bir hüviyet kazandırmak amacıyla hadislerdeki bu manevîlik niteliğini zaman zaman ihmal etmişler, rasyonel ve kendi zamanlarının tıp anlayışına uygun yorumları tercih etmişlerdir. Hatta bazı modern araştırmacılar, Hz. Peygamber’in tıbbî ilmî temellere kavuşturmadaki başarısını anlatmak için onun tıp telakkisinin ruhani değil “dünyevî/laique” bir karakter arz ettiğini öne sürmüşlerdir (52).

Hız. Peygamber, tıbbî ilmî temellere dayandırmış, insanları hastalıkların sebeplerinin araştırılmasına teşvik etmiş, ancak tıbbın manevî yönünün bulunduğu, her şeyin yaratıcısının Allah olduğu (Tevhid) fikrini vurgulamayı da ihmal etmemiştir. Hz. Peygamber, şifanın Allah Teâlâ tarafından yaratıldığını ifade ettiği gibi ölümün de Allah’ın takdiri ile olduğunu belirtmiştir. Sa’d b. Züraire

(r.a) ağır hastalandığı zaman Resûlullah (s.a) onu dağlamış fakat Sa'd vefat etmiştir. Bunun üzerine “Yahudiler için kötü bir ölüm. Şimdi derler ki “Muhammed’in arkadaşına bir faydası olmadı”. Ben, ne onun için ne de kendim için Allah’a karşı hiçbir şey yapamam” diyerek bir yandan üzüntüsünü diğer yandan da Allah’a bağlılığını ve O’nun kudretini dile getirmiştir (53).

Nebevî tıbbın manevî boyutu bulunduğunu zikrederken unutulmaması gereken bir husus da o dönemdeki bütün tıp geleneklerinde tıbbın din ile ya da büyü ile birlikte ele alınmış olmasıdır. Hz. Peygamber’in de tedavide manevî unsurlardan yararlandığı, dua edilmesini ve Kur’ân’dan bazı surelerin okumasını teşvik ettiği bilinmektedir. Ancak hastalıkların sebeplerinin bir takım kötü ruhlarla, mahiyeti bilinmeyen bazı görünmeyen güçlere ya da şeytanlara bağlanmasını şiddetle reddetmiş; bu anlayışı şirk olarak nitelendirmiştir (54). Helenizm’de, Ortadoğu’da, Hindistan’da ve Hıristiyanlık’ta bulunan söz konusu anlayışı İslâm’ın benimsemediğini Fazlur Rahman “İslâm tıp geleneği, kötü ruhlar tarafından ele geçirilme (demonic possession) fikirlerini reddeder. Bu inanç İslâm tıp geleneğinde ve Ehl-i Sünnet akîde geleneğinde ortaktır” sözleriyle ifade etmiştir (55). Böylece İslâm tıbbını akîdenin nasıl biçimlendirdiği, geçmiş medeniyetlerin ittifakla kabul ettiği meselelerde bile, tıbb-ı Nebevî’nin kendi orijinalliğini nasıl koruduğu ortaya çıkmış olmaktadır.

Hz. Peygamber, hastalıkları ve tedaviyi önemsemiği için onları cennet-cehennem gibi kavramlarla bağlantılı anlatmıştır. Bu tür hadislerde mecazî bir üslup kullanıldığı için zaman zaman yanlış anlamalar da ortaya çıkmış, bir meyvenin doğrudan cennetten geldiği ya da bir hastalığın cehennemden çıktığı gibi hatalı yorumlar yapılmıştır. Resûl-u Ekrem, hastalıkları cehenneme, şifalı gıdaları ise cennete benzetmiştir. “Hummanın (şiddetli ateş) cehennemden (en-nar/ateş) kükremesinden olduğunu ve soğuk su ile soğutulmasını” emretmiştir. Bazı rivayetlerde ise hummayı “cehennem ateşinden bir parça” şeklinde nitelendirmiştir (56). Bu benzetme ile ateşli hastalıkların insana verdiği sıkıntı vurgulanmıştır. Ayrıca hadiste dolaylı ola-

rak ateşli hastalığa yakalanan mü’minin sanki cehenneme girmiş çıkmış gibi bu hastalık vesilesiyle günahlardan arınacağına işaret edilmiştir. Nitekim başka bir hadiste hastaların titremesinin silkelenen ağacın yapraklarını dökmesi gibi insanı günahlardan arındıracağı anlatılmıştır (57). Ateşli hastalıkların cehenneme benzetilmesi insana ahireti hatırlatmakta aynı zamanda hastalıkların günahlardan bağışlanmasına vesile olduğu vurgulanarak ümit duygusu kuvvetlendirilmektedir.

Mecazî anlatım Arap dilinin vazgeçilmez bir üslubudur. Hz. Peygamber’in hadislerinde bu tür anlatımın bir çok örneği bulunmaktadır. Mesela Resûlullah (s.a), bir kısım meyveleri “cennet meyvesi” diyerek övmüştür. Bir hadislerinde “Acve hurmasının cennet meyvelerinden olduğunu, zehire karşı şifası bulunduğunu, mantarın da (İsrailoğullarına semadan indirilen) kudret helvası (el-mennü) gibi olduğunu, suyunun göze şifa verdiğini” söylemiştir (58). Hz. Peygamber, bu teşbih ile bir yandan şifa kavramına yüklediği olumlu imajı kuvvetlendirmekte öte yandan da cenneti hatırlatarak insanların gönüllerinde cennet arzusunun diri tutmaktadır. Hadisin devamında “Mantarın İsrail oğullarına semadan indirilen kudret helvası gibi olduğu, suyunun göze şifa verdiğini” ifadesi bulunmaktadır. Bu cümlelerin mecaz olduğu açıktır. Mantarın kudret helvasına benzetilmesi belki ormanlarda ve kırlarda bitmesinden dolayıdır. Bunun yanında şifalı olduğunu vurgulamak için yapılmış bir benzetme de olabilir (59). Bazı bitkilerin ya da meyvelerin cennetten olduğunun belirtilmesinin sebebi, muhtemelen onların besleyiciliklerinin yanında şifalı olduklarını vurgulamaktır.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, tıbbın manevi yönünü vurgulamak için özel bir çaba sarf etmemiştir. Aksine tedavi olmayı kader inancına aykırı zanneden bazı kişileri uyararak, insanları tıbbî tedaviye teşvik etmiştir. Onun hastalar için yaptığı duaların kabul edildiğini gösteren bir çok örnek vardır. Buna rağmen hastaları tedavi olmaya teşvik etmiş, yaptığı benzetmelerle hastalığı cehennem ile şifayı ise cennet ile ilişkilendirmek suretiyle hastalık ve tedavinin önemini göstermiştir. Bunun yanında o, Tevhid inancına bağlılığını her vesile ile belirtmiş, hastalığı ve şifayı yaratanın

Allah olduğunu, ölümü Allah'ın halk ettiğini ifade etmiştir.

b. Ruh-Beden Bütünlüğü

İnsan, beden ve ruhuyla bir bütündür. Bu nedenle insan tek boyutlu ele alınmamalı, onun aşkın/müteâl boyutu ihmal edilmemelidir. Bu bütünlüğü Hz. Peygamber, bir hadislerinde “Dikkat edin! Bedende bir et parçası vardır ki, o iyi olursa bütün beden iyi olur, bozuk olursa da bütün beden bozuk olur. İşte o et parçası kalptir” şeklinde mucizevî bur üslupla ifade etmiştir (60). Hastalıkların ruhî bunalımlarla, hissî sıkıntılarla bağlantısı bulunduğu bilinmektedir. Üzüntü, keder ve stres bir çok hastalığın sebebidir. Dolayısıyla sağlığı korumak ve hastalıkları tedavi etmek için ruh-beden bütünlüğünün dikkate alınması gerekmektedir. Tıbb-ı Nebevî müellifleri, tıp hadislerini tasnif ederken göz değmesi ve rukye (hastaların Kur'an okuyarak tedavi edilmesi) gibi konuları birlikte inceleyerek, bu bütünlüğü dikkate almışlardır. Duanın hasta üzerindeki sağaltıcı etkisi bilinmektedir. Bu nedenle Hz. Peygamber, tıbbî tedavinin yanında ruhu arındırma, kalbi Allah'a yakınlaştırma düşüncesiyle duaya teşvik etmiştir. Hasta ziyaretine gittiği zaman, şifa bulması için dua etmiş, hastaya da dua etmesini öğütlemiştir. Medine'ye hicret ettiğinde önce Medine'nin hastalıklardan arınması için dua etmiştir (61).

Klasik dönem İslâm bilginleri, ilaçları üç kısma ayırmışlardır: Tabî ilaçlar, İlâhî ilaçlar ve her ikisinin birlikte kullanıldığı ilaçlar (62). Tasnif zaruretiyle yapılan bu ayırım bile tıbbî tedavide manevî unsurların kullanılmasının zarureti göstermektedir. Ancak tıbbî tedavi ile manevî tedavi yöntemlerini, birbirinden ayrı düşünmek yerine, birinin diğerini desteklediği tamamlayıcı yöntemler olarak görmek kanaatimizce daha isabetli olacaktır. Nitekim Resûl-u Ekrem, ateşli hastalara ısrarla soğuk su ile yıkanarak tedavi olmalarını emretmiş, bunun yanında “Yüce Allah'ın adıyla, fışır fışır akan bütün damarlardan ve ateşin hararetinden Allah Teâlâ'ya sığınırım” diyerek dua etmelerini öğütlemiştir (63). Peygamber'in (s.a), bu davranışı göstermektedir ki, maddî tedavi ile manevî tedavi unsurlarını birbirinden ayırmak ya da birini diğeri-

nin yerine ikame etmek yerine her ikisinden birlikte yararlanmak daha isabetlidir.

Hz. Peygamber, insanın ruh-beden bütünlüğüne uygun düşecek şekilde, tedavi ile ibadetler arasında bağlantılar kurmuştur. Mesela bir hadislerinde ashâbına “Size şifalı iki şeyi, bal ve Kur'an'ı tavsiye ederim” (64) demiştir. İbn Kayyim, hadisi “Bu hadiste bedenlerin tıbbî ile ruhların tıbbî bir araya getirilmiştir” (65) şeklinde yorumlamıştır. Görüldüğü üzere Hz. Peygamber, bedenlerin ve ruhların tedavisini birbirinden ayırmamıştır. Yine bir başka hadiste “İlaçların en hayırlısı Kur'an'dır” (66) buyurarak, Kur'an'ı tıbbî bir nitelikte övmüştür. Kur'an'ın “ilaç” diye nitelendirilmesi bir benzetme olabilir; bu durumda ilacın bedeni tedavi ettiği gibi Kur'an'ın da ruhları tedavi ettiği anlatılmak istenmiştir. Ancak hadisin ilk anlamını dikkate alarak Kur'an okumanın hastalar için şifa olduğunu söylemek de mümkündür. Nitekim “Hastalarınızı sadaka ile tedavi ediniz” (67) hadisinde sadakanın tedavi edici özelliği vurgulanmıştır. Ruh ile beden arasındaki sıkı ilişki dikkate alındığında Kur'an okumak, sadaka vermek gibi ibadetlerin, ruh ve hisleri etkileyerek beden üzerinde iyileştirici tesirinin olabileceği kabul edilebilir. Kur'an okumanın insan beynindeki bir takım noktaları etkileyerek doğrudan beden üzerinde iyileştirici etkisi de olabilir. İbadetlerin tedavi edici özelliğini gösteren önemli örneklerden birisi de namazdır. Peygamber-i Zîşan ile birlikte gece namazı kılan Ebû Hureyre (r.a) karnı ağrıdığı için namaza ara vermek istemiş, bunun üzerine Hz. Peygamber, Ebû Hureyre'ye “Kalk, namaz kıl. Namazda şifa vardır” (68) diyerek, namazın tedavi edici niteliğine işaret etmiştir.

Hz. Peygamber, hastanın bedenini güçlendirmenin yanında ruhunun dinginleştirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Nitekim hastalara sütlü bulamaç, ya da hamur bulamacı yedirilmesini tavsiye etmiştir. Bu yiyeceklerin hastanın üzüntü ve kederinin bir kısmını gidereceğini, kalbini de güçlendireceğini söylemiştir (69). Hastanın moral açıdan desteklenmesi için hasta ziyaretine önem vermiş, hastaların ziyaret edilmesini toplumsal görevlerden birisi kabul etmiştir. Hasta ziyaretinde, hastanın moralinin yüksek tutulmasını tavsiye etmiştir. “Hastanın yanına girdiğinizde, eceli konusunda

onu rahatlatın. Bu onun ecelinin vaktini değiştirmez, ama hastayı rahatlatır” buyurmuştur (70). Nitekim ağır ağırları olan bir hastayı ziyaret ettiğinde “Sana müjdeler olsun. Allah Teâlâ, “Cehennem ateşine girmesinler diye, günah işleyen kullarımı dünyada hastalık ateşiyle imtihan ederim” buyurmuştur” diyerek hastayı teselli etmiştir (71).

c. Güven Duygusu/Emniyet

Güvenilir olmak (emin), İslâm'da yalnızca ah-lâkî bir fazilet değil, imanın temel niteliği kabul edilmiştir. “Mü'min, malları ve canları hususunda insanların güven duyduğu kimsedir” (72) hadisi bu gerçeği ifade etmektedir. Güven duyulan ve kimseye zarar vermeyen kişilerin fazileti bir çok hadiste vurgulanmıştır. Bir hadiste “Sizin hayırlınız, hayrı umulan ve şerrinden emin olunan kişidir; şerliniz ise hayrı beklenilmeyen ve şerrinden emin olunamayan kişidir” (73) buyuran Peygamber (s.a), bir diğer hadislerinde “Temiz ve helal yiyecekler yiyen, sünnetimi uygulayan ve insanların kötülüklerinden emin olduğu kimse cennete girer” (74) müjdesini vermiştir.

Hekimin bütün mü'minlerde bulunması gereken güvenilirlik vasfının yanında mesleki açıdan da güvenilir olması gerekmektedir. Peygamberimiz, hasta tedavisi için gelen iki hekime önce “Tıbbi hanginiz daha iyi biliyor?” diye sormuştur (75). Bu soru, her ilim ve her sanatta en bilgili ve uzman kişiye başvurmanın daha uygun olduğunu göstermektedir. Zira bilgili hekimler, doğru tedavi yöntemini daha kolay tespit ederler (76). Peygamber (s.a), hekimlik konusunda bilgisi olmayan kişilerin hekimlik yapmaya kalkışması durumunda, hastaya verdiği zararı tazmin etmesi gerektiğini söylemiştir (77). Hastanın ölmesi ya da sakat kalması durumunda bu kişiler, hastaya ya da yakınlarına verdiği zararın karşılığını ödemek zorundadır (78).

Tıbbî bilginin kaynağına güven duyulması, hastaların bu bilgilerden yararlanmalarını kolaylaştırır. Bu nedenle Resûlullah (s.a), kendisine vahiyle bildirilen tıbbî bilgilerin kaynağını açıklamıştır. Tıpla ilgili bazı bilgiler, Peygamber'e (s.a) vahiyle bildirilmiştir. Peygamberimiz, kendisine vahiyle bildirilen tıbbî bilgileri büyük bir samimiyetle yerine getirmiştir. Nitekim vahiy meleği Cibril-i E-

min'in misvak kullanmayı emretmesi üzerine sürekli misvak kullanmış, o kadar ki neredeyse diş etleri dökülecek gibi olmuştur (79). Miraçta karşılaştığı bütün melek toplulukları “Ümmetine kan aldırma tavsiiye et” diye öğütlemiştir (80). Resûlullah (s.a) bu tıbbî bilgilerin kaynağının vahiy olduğunu bize bildirmekle, naklettiği tıbbî bilgi konusunda muhataplarına güven vermekte; ruhlarının mutmain olmasını hedeflemektedir. Böylece o, sağlığın önemini vurgulamakta, sağlıkla ilgili meselelerin basit, değersiz dünyevî sorunlar gibi algılanmasını ortadan kaldırmakta, sağlıkla ilgili emirlerinin yaptırım gücünü pekiştirmektedir.

Peygamber (s.a), Kur'ân'da geçen tıbbî tavsiyeleri büyük bir güven duygusu içinde uygulamıştır. Hatta hastanın önerilen tedavi ile iyileşmediği kendisine haber verildiği halde teşhisinden vazgeçmemiştir. Kur'ân-ı Kerim'deki bir âyette “Balın şifa olduğu” (Nahl, 16/68) zikredilmiştir. Karnı ağrıyan bir hastaya bal şerbeti içmesini tavsiye eden Resûl-u Ekrem, hastanın yakınının birkaç defa gelip kardeşim bal şerbeti içti ama karnının ağrısı geçmedi diye şikayet etmesi üzerine “Allah doğru söylemiştir, kardeşinin karnı yalan söylüyor, ona bal içirmeye devam et” diye cevap vermiştir. Neticede hasta iyileşmiştir (81).

d. Fitrat ve Çevreyle Uyumlu Tedavi

Hız. Peygamber, tedavinin fitrata ve çevreye zarar vermesini yasaklamıştır. Mesela Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, dağlama yapmayı yasaklamıştır (82). Zira dağlama verdiği acının yanında hastada kalıcı bir iz bırakmakta, fitratını değiştirmektedir. Ancak bazı sahabilerinin yaralarına bizzat Hz. Peygamber'in dağlama yaptığı bilinmektedir (83). Hatta dağlamanın nasıl yapılması gerektiğini anlatmıştır (84). Dağlama, Hz. Peygamber'in hoşlanmadığı bir yöntem olmakla birlikte bazı hastalıkların tedavisinde, o zamanki şartlarda daha farklı bir yöntem bilinmediği için, zaruri durumlarda dağlama yapılmasına izin verilmiştir. Nitekim bir hadislerinde “Şifa üç şeydedir. Bal şerbeti içmek, hacamat ve dağlama. Ancak ben ümmetime dağlamayı yasakladım” buyurmuştur (85). Hadisin bir başka rivayetinde “Ancak ben dağlamadan hoşlanmam” buyurmuştur (86). İ-

lâm'da insanlara ateşle azap edilmesi yasaklanmıştır. Resul-u Ekrem, "Ateşle ancak ateşin Rabbi azap eder" buyurmuştur (87). Hatta bir hadislerinde "Ateş kimseye şifa vermez" demiştir (88).

Resûlullah (s.a), insanlara zarar vermeyen hayvanların öldürülmesini yasaklamıştır (89). Hz. Peygamber, ilaç yapılmak maksadıyla hayvanların öldürülmesini onaylamamıştır. Nitekim ilaç yapmak için kurbağa öldürmek istediğini söyleyen bir hekime izin vermemiştir (90).

Hz. Peygamber, insan fitratının korunmasına önem verdiği gibi hayvanların fitrî hususiyetlerinin değiştirilmesini de hoş karşılamamıştır. O, kendisine hediye edilen bir katıra binmiştir. Hz. Ali'nin (r.a), "Eğer eşeği atın üzerine çeksek bizim de böyle bir hayvanımız olur" diyerek. Melez çiftleşme yöntemini önermesi üzerine buna karşı çıkmış, "Böyle bir şeyi ancak bilgisizler yapar" buyurmuştur (91). Hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber, fitratın bozulmasına, yaratılışa müdahale edilmesine sıcak bakmamış, bunu "bilgisizlik" olarak nitelendirerek, kınamıştır.

Fitri ilaçları kullanmayı tercih etmiş, hekimlerin "akrâdîn" dedikleri karışımla elde edilen ilaçları kullanmamıştır (92). Tavsiye ettiği ilaçlar incelendiği zaman aynı zamanda gıda olarak kullanılan meyve ve bitkileri önerdiği görülmektedir. Karışma girmedikleri için bu gıdaların hasta üzerinde yan etkileri de son derece azdır. Peygamber (s.a), pis (habis) maddelerin ilaç olarak kullanılmasını yasaklamıştır (93). Bazı hadisçiler, hadiste geçen "habis" teriminin zehirli maddeleri ifade ettiğini söylemişlerdir (94). Hadiste muhtemelen insan fitratının hoşuna gitmeyen maddeler ve dinen yasaklanan maddeler kastedilmiştir. Nitekim Peygamber (s.a), "Yeryüzünde hastalığı ve şifayı var eden Allah Teala'dır. O, her hastalığın şifasını yaratmıştır. Tedavi olunuz. Ancak haram olan şeylerle tedavi olmayınız" buyurmuştur (95). Bu nedenle içkinin ilaç olarak kullanılmasına karşı çıkmış, onun ilaç olduğunu söyleyen bir sahabiye "o hastalıktır" diye cevap vermiştir (96).

Tedavi edilemeyen bazı hastalar, kendilerine özel muamele yapılmasını ve toplumdan dışlanma-

yı arzu etmezler. Onlara karşı fitri davranmak en azından rehabiliteleri açısından yararlı sonuçlar verecektir. Resûlullah (s.a), "Cüzzamlı hastalara bakıp durmayın" (97) diyerek onların toplum tarafından lanetliler gibi algılanmasını engellemek istemiştir. Bilindiği gibi Resûlullah (s.a), cüzzamlı hastalara yaklaşmayı yasaklamıştır (98). Cüzzamın bulaşıcı olduğunu bilmektedir. Ancak cüzzam çabuk bulaşan hastalıklardan değildir. Ayrıca Hz. Peygamber, "bulaşmanın" yalnızca zahiri bir sebep olduğunu, gerçekte hastalığı Allah Teâlâ'nın yarattığını insanlara göstermek istemiştir. Muhtemelen bu düşünceyle cüzzamlı bir hastanın elini tutmuş "Allah'a güven, O'na tevekkül et" diyerek onu teselli etmiştir (100). Öte yandan elini tutarak kendisine bağlılığını bildirmek (bey'ât) isteyen cüzzamlı hastaya, uzaktan bey'ât ettirmiştir (99). Böylece o, bulaşıcı hastalıklardan nasıl sakınılması gerektiğini göstermiş, bunu yaparken bey'ât etmek isteyen cüzzamlıyı dışlamamış; onun isteğini kabul ederek psikolojik açıdan dışlanmışlık duygusuna kapılmasını önlemiştir.

e. Tedavide Kolaylık

Tıp uygulama yönü esas olan bir ilimdir. Bu nedenle tıp, geçmişte ilimden ziyade sanat olarak değerlendirilmiştir. Abbâsîler döneminde yaşamış ünlü hekimlerden Ebû Sa'îd el-Bahtîşû (ö.450/1058), tıbbî felsefecilerin değil, uygulamalı hekimlik yapan doktorların daha iyi bileceğini vurgulayarak, şöyle der: "Hekim, sözü fazla uzatmamalı, göz boyayıcı ve aldatıcı şeylerle insanları kandırmamalı, 'söz hekimi' değil 'iş hekimi' olmalıdır" (101). Peygamberimiz (s.a) döneminde de tıpta uygulama ve pratiklik önemliydi. Bu nedenle, Hz. Peygamber, tıbbî uygulamalarda özellikle kolay ulaşılan ve basit uygulanan tedavi yöntemlerini tavsiye etmiş ve daha ziyade koruyucu hekimlik üzerinde durmuştur. Kur'ân'da tababet üzerine bir eseri bulunan Karl Opitz, "tıbb-ı Nebevî'nin bu karakterini "O, bilgi satıcılık 'malumat furuşluk' çemberinden sıyrılarak, kanunları basitleştirmiştir" sözleriyle vurgular. Ona göre "Hz. Peygamber'in koruyucu hekimlik konusundaki görüşleri de tamamıyla aklın (tıbbın) kabul ettiği şeylerdir" (102).

Tıbb-ı Nebevî'nin temel niteliklerinden birisi, insanlara kolaylık göstermek ve onların sıkıntılarını gidermektir. Resûllah (s.a) bir hadislerinde "Kim bir Müslüman kardeşinin ihtiyacını karşılasa, Allah da onun ihtiyacını karşılar. Kim bir Müslüman kardeşinin sıkıntısını giderirse, Allah da o kişinin kıyamet günündeki sıkıntılarını giderir. Kim bir Müslüman'ın kusurunu gizlerse Allah da kıyamet gününde onun kusurunu gizler" buyurmuştur (103). Bu hadiste uygulamalı ahlâkın en can alıcı esasları zikredilmiştir. İhtiyaç sahibi insanlara yardım etmek, sıkıntılarını gidermek ve kusurlarını gizlemek sosyal hayatta dayanışma ve saygının tesis edilmesi açısından son derece önemlidir. Yardımlaşma duygusu hastalık durumlarında daha bir önem kazanmaktadır. Sahabîlerden birisinin dua okuyarak bir hastaya yardım etmeye çalıştığını duyan Peygamberimiz (s.a), "Sizden biri kardeşine yardımcı olabileceyse, bunu yapın" buyurarak, hastaların tedavi edilmesine insanları teşvik etmiştir (104).

Resûlullah (s.a) iki iş arasında seçme hakkı bulunduğu zaman günah olmadıkça kolay olanı tercih etmiştir (105). Meşhur bir hadislerinde "Kolaylaştırınız" buyurmuştur (106). Bu nedenle Peygamber (s.a), tedavide de kolay ve sade yöntemleri tercih etmiştir. Rahatsızlık veren ilaçların alınmasını uygun bulmamış, içimi kolay ilaçları tavsiye etmiştir. Müshil ilacı olarak boğumluca otu kullanan Esmâ binti Umeys'e (r.anha) "Onun keskin ve ağır olduğunu, sinameki kullanmasını" tavsiye etmiştir (107).

Hastaya eziyet veren tedavilerin yerine daha kolay ve acı vermeyen tedavi şekillerinin uygulanmasını tavsiye etmiştir. Çocukların bademciklerinin elle sıkılarak patlatılmasını yasaklamış, bunun yerine topalak bitkisini (kustu'l-bahrî) tavsiye etmiştir. "Boğazlarını sıkarak çocuklara eziyet etmeyin" demiştir (108). Konuyla ilgili bir başka rivayette Peygamber (s.a), Araplar arasında çocukların bademciklerini ovalayarak, bademciklerin üzerine ilaç yapıştırma adetine de karşı çıkmış, bademcikler için öd ağacı (udu'l-hindî) suyunun burundan damlatılmasını önermiştir (109).

Hastalara yumuşak davranmayı emretmiş, hastaların zorlanmalarını uygun bulmamıştır. Bir ha-

dislerinde "Hastalarınızı yemek yemeye zorlamayın; Allah, onları yedirir, içirir" demiştir (110). Hastaların gönüllerinin hoş tutulmasını öğütlemiştir. Hasta ziyaretinde hastaya "yemek istediğin bir şey var mı" diye sormuş; "Hastanızın canı bir şey çekerse, onu yedirin" buyurmuştur (111). Hastaların acılarını hafifletmek için dua etmelerini önermiş, "Duyduğum sancının şerrinden, Allah'ın izzet, kudret ve gücüne sığınırım" şeklinde dua etmelerini öğütlemiştir (112).

f. Hastanın Korunması/Şefkat Duygusu

Resûlullah (s.a), insanlara karşı çok şefkatli ve merhametlidir. Allah Teâlâ, onun bu özelliğini "Size kendi aranızdan öyle bir Peygamber geldi ki zahmete uğramanız ona ağır gelir. Kalbi üstünüze titrer, müminlere karşı pek şefkatli ve merhametlidir" (Tevbe, 9/128) âyetinde tasvir etmiştir. Bu merhamet ve şefkat duygusu, hastalanan arkadaşlarını tedavi etmek ve hekimlere tedavi ettirmek için büyük çaba sarf etmesine neden olmuştur. Keza onun hastalara karşı davranışında da bu şefkatli tutumunu müşahede etmek mümkündür.

Hastanın tedavi esnasında yan etkilerden korunması, tedavi sonrası nekahet döneminde iyi bakılması gerekmektedir. Hastanın korunması tıpta son derece önemli bir husustur. Nitekim ünlü hadisçi Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh* adlı eserinin tıp bölümüne "hastanın korunması (hımye)" konusundaki hadisleri naklederek başlamıştır (113).

Peygamber (s.a) dualarında hastalıklardan kurtulmak için dua ettiği gibi, hastalığın tamamen kalkması için de dua etmiştir. O, "Ey insanların Rabbi! Şifa ver, Şâfi sensin. Gerçek şifa sendendir. Geride hiçbir hastalık bırakmayacak şekilde şifa ver" diyerek dua etmiştir (114). Bu duada hastalıktan tamamen kurtulmanın, hastalık sonrası nekahet dönemini sıkıntısız atlatmanın önemi vurgulanmıştır. Ayrıca bu duada hastalığın neden olacağı komplikasyonlardan kurtulma temennisi de vardır. Hanımları hastalandığı zaman onlara şefkatle davranmış, onları hastalık esnasında evlilik külfetleriyle rahatsız etmemeye özen göstermiştir (115).

Peygamber (s.a), nekahet dönemindeki hastaların yeme içmelerine dikkat etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Hz. Ali, hastalıktan yeni kurtulduğu

bir sırada Resulullah (s.a) ile birlikte bir eve misafir olur. Evde asılı duran çağla hurmalarından yemek ister, Peygamber (s.a) “Yavaş ol, sen daha toparlanma döneminde” buyurarak onu uyarır. Sonra arpa unu ve pazıdan yapılan bir yemek getirilir, Resulullah (s.a) “Ali, bundan ye, bu sana daha faydalıdır” buyurur (116).

Hız. Peygamber, hastayı korumanın (hımye) yanında hastalıklardan korunmaya (tıbb-ı vikaî) da özel önem vermiştir. Hastalık nedenlerini ortadan kaldırmayı, hatta muhtemel hastalık sebeplerine karşı tedbir almayı emretmiştir. Anne karnındaki çocukların korunmasına önem verdiği çocukların anne karnında düşürülmesini (kürtaj) yasakladığı bilinmektedir. Bunun yanında süt emen bebeklerin daha iyi beslenmeleri ve zayıf düşmemeleri için önerilerde bulunmuş, anne babaların onlara zarar verebilecek davranışlardan uzak durmalarını tavsiye etmiştir (117).

Hastaların kendinde olmadığı, şuurlarının kapalı olduğu zamanlarda kişilik haklarının korunması, iradesine saygı gösterilmesi gerekmektedir. Hastaya istemediği ilaçların içirilmesi, iradesi dışında tedavi edilmeye çalışılması tedaviden istenen sonucun ortaya çıkmasını engelleyecektir. Peygamber (s.a), “Buruna ilaç damlatmak, ilaç içmek, kan aldırarak ve bağırsakları boşaltmak, tedavilerinizin en hayırlılarıdır” buyurmuştur. Ancak bir hastalığında, yanında bulunanlar kendisine ağızdan ilaç vermek isterler, eliyle işaret ederek içmek istemediğini anlatmaya çalışır. Yanındakiler, herhalde o da her hasta gibi ilaç içmekten hoşlanmadığı için böyle yapıyor, diyerek ilacı içirirler. Resûllullah (s.a) biraz düzelince, kendisine zorla ilaç içirenlerin hepsine aynı ilaçtan içirerek, onları cezalandırır (118). Bu uygulama göstermektedir ki, tedavide hasta iradesine saygı gösterilmeli, mümkün ise tedavide hastanın izni alınmalıdır. Hastanın onayıyla ve gönüllü alınarak yapılan tedavilerin başarı şansı diğerlerine göre daha yüksektir.

Resûl-u Ekrem, intiharı ve ağır hastalıklarda hastanın kendisini öldürmesini yasaklamıştır (119). Hastanın böyle zayıf ve çaresiz durumlarda “Allahım, hayat benim için hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, ölüm benim için hayırlı olduğunda

ruhumu kabzet” şeklinde dua etmesini öğütlemiştir (120).

Sonuç

Bütün kadim geleneklerde tıp ile din arasındaki ilişki üzerinde durulmuştur. Modern tıp, on dokuzuncu yüzyıldan itibaren bu ilişkiyi tamamen koparmış ancak yerine bir şey koyamamıştır. Bu boşluk günümüzde tıbbî etik alanındaki çalışmalarla doldurulmaya çalışılmaktadır. Tıbbî etik konusunda yapılan çalışmalarda tıbbî etiği yönlendiren temel ilke ya da ilkelerin ne olması gerektiği hususunda bir ittifak bulunmamaktadır. Bu çalışmada hadislerde ortaya konulan tıbbî etiğin temel ilkelerinin tevhid, bütünlük, emniyet, fitrîlik, kolaylık ve şefkat olduğu tespit edilmiştir. Bu ilkelerin, yalnızca tıp alanını değil, Müslüman feridin hayatın diğer alanlarına bakışını da belirleyen temel prensipler olduğu açıktır.

Allah Teâlâ'nın birliği (tevhîd), kudretinin sonsuzluğu ve her şeyi yaratanın Allah olduğu inancını bildirmek ve bu inancın hayata nasıl yansıdığını uygulamalarıyla göstermek, Peygamberlerin (a.s) temel vazifesidir. Hastalık ve şifa gibi hususların en fazla unutulduğu, ihmal edildiği kritik konularda, Hız. Peygamber, tevhid inancına aykırı düşmeden sebeplere nasıl riayet edilmesi gerektiğini, atalet ve tembelliğe saplanmadan tevekkül ve Allah'a itimadın bir arada nasıl uygulanacağını ümmetine öğretmiştir. Bu hususu dikkate almadan hadisleri inceleyenlerin bir kısmı, onun tıbbî tatbikatını dünyevî, diğer bir kısmı ise ruhanî zannetmişlerdir. Halbuki o, her ikisinin bir denge içinde nasıl uygulanacağını göstermiştir. Sebeplere riayet edilmesini, ancak gerçekte sebepleri de yaratanın (müsebbibü'l-esbâb) Allah olduğunun unutulmaması gerektiğini uygulamalarıyla ortaya koymuştur.

Hız. Peygamber, insanları ruh-beden bütünlüğü, dünya-ahiret dengesi içinde değerlendirmiştir. Biri için diğerini feda etmeyi ve insanın tek boyutlu ele alınmasını hoş görmemiş, insanların Allah'ı ve ahireti unutmamaları gerektiğini vurgulamıştır. Hem hekimin hem de hastanın ahireti ve hesap gününü düşünmelerini, tedavinin maddi menfaat temini için değil, insanlara faydalı olmak maksadıyla yapılması gerektiğini belirtmiştir.

İslâm ahlâkında en önemli erdemlerinden birisi güvenirliliktir. Bütün inananlar, öncelikle her konuda kendisine güven duyulan insan olmalıdır. Ancak emniyet, tıpta diğer bütün mesleklerden daha fazla üzerinde durulması gereken bir kavramdır. Hekim güvenilir olmalıdır, hasta hekime ve tedavi yöntemine güven duymalıdır. Hastane hizmetlerinin yerine getirilmesinde hastanın güven duygusu zedelenmemelidir. Tedavide hastaya maddî ve manevî zararlar verilmemelidir. Hastaya faydalı olunmadığı durumlarda, hasta kendisine en azından zarar verilmeyeceğine emin olmalıdır.

Tedavinin insanların fitratlarına zarar vermesi, çevreyi tahrip etmemesi esastır. Hayvanların gereksiz yere deneylerde kullanılması son derece sakıncalı sonuçlar doğurmaktadır. Gen teknolojisinin gelişimi ile birlikte, günümüzde çevrenin tahrip edilmemesi, canlıların fitrî özelliklerine müdahale edilmemesi daha da önem kazanmıştır. Zira teknolojinin gelişimi ile birlikte çevrenin ve canlıların yaratılış özelliklerinin tahrip edilmesi imkanı daha da artmıştır.

Tıbbın temel ilkelerinden birisi kolaylıktır. Kolaylık, tıbbî uygulamalarda esas olmalıdır. İnsanlara yardım etmek, sıkıntılarını hafifletmek ve kolaylık sağlamak, dinî açıdan övülmüştür. Sağlık konusunda da bu hususlara riayet edilmesi gerekmektedir. Zira insanların en fazla yardıma muhtaç oldukları anlar, ruhen ve bedenen zayıf oldukları hastalık anlarıdır.

Tedavi düşüncesinin temelinde hastayı korumak ve hastaya duyulan merhamet hissi bulunmaktadır. İnsanların hastalıklardan korunması, hastaların haklarının korunması, hastalıktan yeni kurtulan kişilerin tekrar hastalanmaması için korunması gerekmektedir. Hastayı koruma ise merhamet ve şefkat hissi ile bağlantılıdır. Hekimlerin merhametli, hoşgörülü ve insanların kusurlarını gizleyici olması gerektiği hekimlik mesleğinin en temel ilkeleridir.

Tıbbî etik konusunda Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bu ilkeler, tıbbın, hatta hayatın her alanında yararlanılacak temel ahlâkî ilkelerdir. Ahlâk, teorik yönünden ziyade uygulama yönü bulunan bir ilimdir. Uygulanmayan ahlâkın ciddi bir değe-

rinin olduğunu söylemek güçtür. Uygulamalı ahlâkın tıp özelinde ele alındığı bu çalışmada, hekimlik mesleğinin temel ahlâkî ilkelerinin hadislerden kaynakları gösterilmeye çalışılmıştır. Böylece tıbbî etik alanındaki çalışmalara bir katkı sunulmaya çalışılmıştır. Tefvik ve hidayet Allah Teâlâ'dandır.

KAYNAKLAR

1. Pieper, Annemarie, *Etiğe Giriş* (çev. Veysel Atayman-Gönül Sezer), İstanbul 1999, s. 86.
2. Durkheim, Emile, *Meslek Ahlâkı* (çev. Mehmet Karasan), İstanbul 1986, s. 8, 22.
3. Engelhardt, Dietrich v., *Tıbbın Gündelik Yaşamında Etik*, (çev. Arın Namal), İstanbul 2000, s. VII vd.
4. Bu gelişmeler neticesinde bioetik uzmanlığı mesleği ortaya çıkmıştır. Bioetikçiler, tıbbî araştırma kurumlarında ve hastanelerde kadrolu olarak çalışmaya başlamışlardır. Bioetik uzmanları ABD'de 1985 yılında "Society for Bioethics Consultation" adlı bir dernek kurmuşlardır. ABD'de tıbbî etik alanında ders veren öğretim elemanlarının %62'si felsefe, %13'ü ilahiyat ve %11'i tıp fakültesi mezunudur. Terzioğlu, Arslan, *Tıbbî Deontoloji ve Biyomedikal Etik'in Ana Hatları*, İstanbul 1998, s. 57, 58.
5. Amerika ve Almanya'da tıp etiği ile ilgili çalışmalar için bk. Viefhues, Herbert, "Medizinische Ethik in einer offenen Gesellschaft", (*Medizin und Ethik* içinde Stuttgart 1999).
6. Almanya'da 2001 yılında Bonn Üniversitesi Tıp Fakültesi Etik Komisyonu ile İlahiyat Fakültesi (Evangelische Theologie) birlikte "Hayatın Sınırlarında Etik Problemi" üst başlığıyla aktüel etik sorunların ele alındığı tıbbî etik konferanslar düzenlemişlerdir. Bu konferanslarda ötenazi, geçici tedavi, ağrı terapisi gibi tıbbî etiğin klasik konularının yanında, embriyo araştırmaları ve gen teknolojisinin ortaya çıkardığı yeni etik sorunlar üzerinde durulmuştur.
7. Terzioğlu, a.g.e., s. 1, 51.
8. Bu yemin Arapça kaynaklarda *Kitâbu'l-'Ahd* ya da *Kitâbu'l-Eymân* adıyla geçmektedir. İbn Ebî Useybi'a, *Uyûnu'l-enbâ fi tabakâti'l-etibbâ*, Kahire 1299'dan ofset Frankfurt 1995, I, 32; Ulmann, Manfred, *Die Medizin im İslâm*, Leiden/Köln 1970, s. 32, 33.
9. Şemseddin Muhammed b. Ahmed ez-Zehabî, *et-Tıbbu'n-Nebevî* (nşr. Ahmed Rıf'at el-Bedrâvî), Beyrut 1995, s. 65.
10. Terzioğlu, a.g.e., s. 52, 2.
11. Sass, Hans-Martin, "Einführung", (*Medizin und Ethik* içinde Stuttgart 1999), s. 5. Unschuld, Paul U., *Medizin und Ethik. Sozialkonflikte im China der Kaiserzeit*, Wiesbaden 1974.
12. Bu konuda daha geniş bilgi için bk., Küçük, Raşit, "Tıbb-ı Nebevî Literatürü Üzerine Bir Deneme", İlim ve Sanat Dergisi, sayı, 3, İstanbul 1985; Tekineş, Ayhan, "Alternatif İslâmî Tıp, Tıbb-ı Nebevî", *Dîvân Dergisi*, sayı 4, İstanbul 1998.
13. İbn Kayyim el-Cevziyye, *et-Tıbbu'n-Nebevî* (nşr. Abdülğani Abdülhâlık), Beyrut 1982, s. 324, 325.
14. Çağrıncı, Mustafa, *İslâm Düşüncesinde Ahlâk*, İstanbul 2000, s. 33.

- 15.İslâm tıbbında meslek etiği hakkındaki literatür için bk. Ulmann, a.g.e., s. 223-227. Ruhâvî, *Edebü't-tabîb* (nşr. Merizîn 'Asîrî), Riyâd 1992, s. 25 (naşirin mukaddimesi).
- 16.Ebû İsâ et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahîh*, Beyrut ty., IV, 381-412.
- 17.er-Ruhavi'nin eseri, *Medical Ethics of Medieval İslâm with Special Reference to al-Ruhavi, "Practical Ethics of the Physician"* (Philadelphia 1967) adıyla Martin Levey tarafından İngilizce'ye tercüme edilmiştir. Bu eserin Selimiye kütüphanesindeki (no. 1658) yazma nüshasının tıpkı basımı Fuad Sezgin tarafından (Frankfurt 1985) yayımlanmıştır. Eser ayrıca Merizîn 'Asîrî tarafından Riyâd'da neşredilmiştir (1992). Bu makalede Merizîn 'Asîrî'nin neşrin-den yararlanılmıştır.
- 18.Ruhâvî, a.g.e., s. 165, 166, 167.
- 19.Ruhâvî, a.g.e., s. 39.
- 20.Ruhâvî, a.g.e., s. 39, 40.
- 21.Ruhâvî, a.g.e., s. 35.
- 22.Ruhâvî, a.g.e., s. 41.
- 23.Ruhâvî, a.g.e., s. 60-162.
- 24.Ruhâvî, a.g.e., s. 164.
- 25.Ruhâvî, a.g.e., s. 165.
- 26.Ruhâvî, a.g.e., s. 172.
- 27.Bu eser Abdullatif Muhammed el-Abd tarafından (Kahire 1977) neşredilmiştir. Mahmut Kaya, *Hekimlik Ahlâkı* adıyla Türkçe'ye tercüme etmiştir (*Felsefe Arkivi* içinde, sayı, 26, İstanbul 1987).
- 28.Râzî, a.g.e., s. 28, 34, 35, 72.
- 29.Râzî, a.g.e., s. 77, 88.
- 30.Râzî, a.g.e., s. 38, 65, 84.
- 31.Bk. Ebû Bekr er-Râzî, *et-Tıbbu'r-rûhânî* (nşr. P.Kraus, Kahire 1939).
- 32.Nakleden Fazlur Rahman, *İslâm Geleneğinde Sağlık ve Tıp* (çev., Adnan Bülent Baloğlu, Adil Çiftçi), Ankara 1997, s. 142.
- 33.Ruhâvî, a.g.e., s. 8 (naşirin mukaddimesi).
- 34.Bu eser Süleymaniye Kütüphanesindeki (Ayosofya bölümü no: 4341) yazma nüshası esas alınarak Abdullah Tunca tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir (İstanbul 1993).
- 35.Şeyzerî, a.g.e., s. 147.
- 36.Şeyzerî, a.g.e., s. 148.
- 37.Şeyzerî, a.g.e., s. 150-152.
- 38.Şeyzerî, a.g.e., s. 148, 149.
- 39.Bu konudaki bir çalışma için bk. Züheyr Ahmed es-Sibâî, Muhammed Ali el-Bâr, *et-Tabîb edebuhu ve fikhuhu*, Beyrut 1993.
- 40.Ebu Dâvud, "Diyât", 25; Nesâî, "Kasâme", 40; İbn Mâce, "Tıbb", 16.
- 41.İbn Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., s. 112-114.
- 42.İbn Kayyim, a.g.e., s. 18.
- 43.Sass, Hans-Martin, a.g.m., s. 16.
- 44.Ca'fer Murtaş el-Âmilî, *el-Âdâbu't-tıbbiyye fi'l-İslâm*, Kum 1403, s. 10. Tıbbın kaynağının İlahî olduğunu bildiren rivayetler için bk. Zehebî, a.g.e., s. 228, 229; Celaleddin es-Suyutî, *et-Tıbbu'n-Nebevî* (nşr. Hasan Muhammed el-Makbûlî), Beyrut 1986, s. 95 vd.
- 45.Ruhâvî, a.g.e., s. 155.
- 46.Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, Beyrut 1998, X, 19.
- 47.Terzioğlu, a.g.e., s. 51.
- 48.Hadisın metni bir rivayette "Allah Teala, indirdiği her hastalığın devasını da indirmiştir" şeklinde, (Buhârî, "Tıbb", 1; İbn Mâce, "Tıbb", 1) başka bir rivayette ise "Tedavi olunuz, Allah Teala, yarattığı her hastalığın devasını da yaratmıştır" şeklindedir. Ebu Dâvud, "Tıbb", 1.
- 49.Tirmizî, "Tıbb", 21; İbn Mâce, "Tıbb", 1. Bazı hadislerde "Deva, kaderendir. Allah'ın izniyle fayda verir" denilmiştir. Ali el-Müttekî, a.g.e., X, 4.
- 50.İbn Kayyim, a.g.e., s. 4.
- 51.Fazlur Rahman, a.g.e., s. 62, 63.
- 52.Opitz, Karl, *Kuran'da Tababet, "Die Medizin im Koran"* (çev. Feridun Nafiz Uzluç), Ankara 1971, s. 87 (Mütercimmin dipnotu).
- 53.İbn Mâce, "Tıbb", 24. Heysemî, *Mecma'u'z-zevâid*, Kahire 1352'den ofset, V, 98.
- 54.Bu konudaki hadisler için bk. Buhârî, "Tıbb", 42, 54.
- 55.Fazlur Rahman, a.g.e., s. 122.
- 56.Müslim, "Selâm", 78; Tirmizî, "Tıbb", 25.
- 57.Buhârî, "Mardâ", 2.
- 58.Tirmizî, "Tıbb", 22; İbn Mâce, "Tıbb", 8.
- 59.İbn Kayyim, a.g.e., s. 281.
- 60.Buhârî, "İmân", 39.
- 61.Buhârî, "De'avât", 43.
- 62.İbn Kayyim, a.g.e., s. 17.
- 63.Tirmizî, "Tıbb", 24.
- 64.İbn Mâce, "Tıbb", 7.
- 65.İbn Kayyim, a.g.e., s.
- 66.İbn Mâce, "Tıbb", 34.
- 67.Ali el-Müttekî, *Kenzu'l-ummâl*, X, 11.
- 68.İsnadı zayıftır bk. İbn Mâce, "Tıbb", 10.
- 69.Buhârî, "Tıbb", 8; Müslim, "Selâm", 90; Tirmizî, "Tıbb", 3.
- 70.Tirmizî, "Tıbb", 35.
- 71.Tirmizî, "Tıbb", 35; İbn Mâce, "Tıbb", 19.
- 72.İbn Mâce, "Fiten", 2; Tirmizî, "İmân", 12.
- 73.Tirmizî, "Fiten", 76.
- 74.Tirmizî, "Kıyâme", 60.
- 75.Muvattâ, "Ayn", 12.
- 76.İbn Kayyim, a.g.e., s. 105.
- 77.Ebu Dâvud, "Diyât", 25; Nesâî, "Kasâme", 40; İbn Mâce, "Tıbb", 16.
- 78.İbn Kayyim, a.g.e., s. 109 vd.
- 79.İbn Mâce, "Tahâre", 7; Ahmed b. Hanbel, V, 263.
- 80.Tirmizî, "Tıbb", 12.
- 81.Buhârî, "Tıbb", 4.
- 82.Ebu Dâvud, "Tıbb", 7; Tirmizî, "Tıbb", 10.
- 83.Müslim, "Selâm", 74; Tirmizî, "Tıbb", 11.
- 84.Ahmed b. Hanbel, V, 170.
- 85.Buhârî, "Tıbb", 3; İbn Mâce, "Tıbb", 23.
- 86.Buhârî, "Tıbb", 17.
- 87.Ebu Dâvud, "Cihâd", 122.

- 88.Ali el-Mütteki, a.g.e., X, 22.
 89.Müslim, "Selâm", 127-134.
 90.Ebu Dâvud, "Tıbb", 11.
 91.Ebû Dâvud, "Cihâd", 59; Ahmed b. Hanbel, I, 100, 158; Nesâî, "Hayl", 2.
 92.İbn Kayyim, a.g.e., s. 5.
 93.Ebu Dâvud, "Tıbb", 11.
 94.Tirmizî, "Tıbb", 7.
 95.Ebu Dâvud, "Tıbb", 11.
 96.Ebu Dâvud, "Tıbb", 11; Tirmizî, "Tıbb", 8.
 97.İbn Mâce, "Tıbb", 44.
 98.Buhârî, "Tıbb", 19.
 99.İbn Mâce, "Tıbb", 44.
 100.İbn Mâce, "Tıbb", 44.
 101.Ebû Sa'îd el-Bahtîşû, *Risâle fi't-tıbbı ve'l-ahdâsi'l-felsefiyye* (nşr. Felix, Klein-Franke), Beyrut 1986, s. 24, 25.
 102.Opitz, Karl, *Kuran'da Tababet*, s. 87.
 103.Buhârî, "Mezâlim", 3; Müslim, "Birr", 59.
 104.Müslim, "Selâm", 60, 62, 63; Ahmed b. Hanbel, III, 302.
 105.Buhârî, "Menâkıb", 23; Müslim, "Fedâil", 77.
 106.Buhârî, "İlim", 11; Müslim, "Cihâd", 5.
 107.Tirmizî, "Tıbb", 28.
 108.Müslim, "Müsâkat", 63; Buhârî, "Tıbb", 13.
 109.Müslim, "Selâm", 86, 87; İbn Mâce, "Tıbb", 13.
 110.Tirmizî, "Tıbb", 4; İbn Mâce, "Tıbb", 4.
 111.İbn Mâce, "Tıbb", 2.
 112.Tirmizî, "Tıbb", 27.
 113.Tirmizî, *el-Câmi'u's-sahih*, IV, 381.
 114.Müslim, "Selâm", 46-48; İbn Mâce, "Tıbb", 39.
 115.Zehebî, a.g.e., s. 227.
 116.Ebu Dâvud, "Tıbb", 2; Tirmizî, "Tıbb", 1.
 117.Ebu Dâvud, "Tıbb", 16.
 118.Tirmizî, "Tıbb", 9.
 119.Buhârî, "Tıbb", 56.
 120.Buhârî, "Tıbb", 19; Müslim, "Zıkr", 10.

Geliş Tarihi: 30.01.2002

Yazışma Adresi: Dr. Ayhan TEKİNEŞ
 Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
 Hadis AD Öğretim Üyesi, SAKARYA